

INFORMACIJE

Pregledni rad
UDK 061.3:321.01:301

DRŽAVA I DRUŠTVO — ODNOS TEORIJE I EMPIRIJE

Dani A. Fiamenga 1983*

U Komiži je od 24. do 28. 8. 1983. godine u organizaciji Sociološkog društva Hrvatske, Politološkog društva Hrvatske i Hrvatskog filozofskog društva održan (već tradicionalni) stručni skup »Dani Ante Fiamenga« koji je ove godine bio posvećen temi »Država i društvo — odnos teorije i empirije«. Tokom četiri dana osmoro referenata izložilo je svoje priloge pripremljene za skup, održan je okrugli stol o studentskim pokretima u Jugoslaviji 1963—1974, govorilo se i diskutiralo mnogo, razvijalo misli i ideje itd.

Skup je u ime organizatora otvorio Lino Veljak. Prvi referent bio je Dragoljub Mićunović s radom »Polis, kao zajednica, država i društvo«. Uz mnoštvo primjera iz historije i klasične literature postavio je slijedeće osnovne teze: svako razumijevanje društvenog i političkog života već u prvim organiziranim oblicima mora se pozivati na iskustva i razumijevanje polisa. Polis se raspao i ne može se obnoviti, ali to još uvijek ne znači da njegovi elementi nemaju nikakvu korespondenciju s modernim svijetom. Građansko društvo samo je jedna historijska modifikacija jednog elementa društvenosti koji je sadržan u polisu. Prevladavanje građanskog društva moguće je jedino kao zajednica, koja ponovno uspostavlja pokidano jedinstvo polisa, ali sada za sve ljude. Politici u polisu cilj je postizanje dobrog; postoji jedinstvo etike i politike. Premda sociološka analiza pokazuje i tamniju stranu — robove, grubosti, demagogiju, položaj žena i djece — polis, po Mićunovićevom mišljenju, ima status čuda u historiji — otkud takvo osjećanje slobodnog čovjeka, takva želja za slobodom i slično?

Damir Grubiša se u raspravi osvrnuo na misao iz referata o tome da u posljednjih 2000 godina nije bilo primjera kao što je polis. Upozorio je na postojanje srednjovjekovnih komuna iz 11. stoljeća, u kojima je također bila ostvarena direktna demokracija, nezavisnost itd. L. Sekelj je primijetio da se govori o idealiziranoj slici polisa kakva je stvorena u filozofiji i političkoj teoriji nakon njegove propasti. Žarko Puhovski postavio je pitanje, koliko su kategorije polisa nosive za suvremenu analizu društva i države. Ono što je važno nije praksa polisa već to da je on doveden do pojma — filozofija polisa. Važno je naglasiti da se nigdje nakon polisa zajednica ne pokazuje kao politička činjenica, već je zajednica prebačena u utopiju (npr. kod T. Morusa). Država, društvo i zajednica su kod starih Grka izjednačeni. Polis je demos, tj. oblik demosa koji je zajednica. Od polisa danas imamo koristi »samo« utoliko što su teorijske kategorije čisto izvedene.

* U povodu različitih prikaza ovogodišnjih susreta »Dani Ante Fiamenga« uredništvo časopisa objavljuje detaljan prikaz susreta radi što boljeg i potpunijeg informiranja našeg čitateljstva.

Ljuba Tadić je izrazio sumnju u ideju da je polis bio klica moderne države. Bez građanskog društva, naime, nema ni države kao posebne sfere. U polisu, nastavlja Tadić, postoji neraskidiva veza između etike i politike. Opće dobro je centralna kategorija. Kad se etika i politika razdvoje (tj. kad etika postane individualna), onda su Grci u odnosu na nas nadmoćni jer imaju drugi pojam politike. Kod njih je sloboda sudjelovala u politici a danas je ona bježanje od politike. Grci su imali ono što mi danas nemamo — vrijednost javnog života i sudjelovanje u njemu.

Džemal Sokolović smatrao je da polis nije potrebno idealizirati jer je bilo i pozitivnih i negativnih oblika, a ni Grci njime nisu bili sasvim zadovoljni — imali su ideal *polteie*. Što se tiče teze iz diskusije da poslije polisa nema direktnog sudjelovanja u zajednici, Sokolović spominje Irokeze kod kojih svi ravnopravno sudjeluju u životu plemena i odluke donose konsenzusom. Moderna politička teorija, dodao je, nije zasnovana na grčkoj baštini već na njenoj negaciji (Rim — država i političke stranke).

U nastavku diskusije pokrenuta su pitanja subjektiviteta i modernog pojma slobode koji je s time povezan, odnosno utemeljenja slobode u pojedincu. U polisu još nema čovjeka kao čovjeka, njega postavlja tek građanstvo (M. Kangrga). Ivan Prpić, iako (po vlastitom priznanju) nije stručnjak za Grke, postavlja pitanje zašto Sokrat ne bježi iz Atene, nego pije otrov i umire. Na osnovi tog primjera razvila se živa diskusija o polisu kao prirodnoj zajednici na koju su neprimijenjive moderne kategorije slobode, subjektiviteta i sl., o polisu kao apstraktnom kolektivitetu, o modernom čovjeku koji, za razliku od starog Grka koji je Grk samo u okviru polisa i po polisu (jer izvan polisa može živjeti samo zvijer ili bog a ne čovjek — Aristotel), može zasnovati svoju zajednicu bilo gdje. Povučena je paralela između Sokrata i Buharina, te se govorilo o odnosu individue i zajednice (kolektiva) itd.

Popodnevno vrijeme prvog dana bilo je rezervirano za izlaganje Ivana Prpića pod naslovom »Marxovo shvaćanje nastanka države«. Dva su razloga, po autorovim riječima, potaknula su to izlaganje: 1) doktrinarni — od II internacionale je iz raznih razloga u međunarodnom radničkom pokretu kao Marxovo i Engelsovo shvaćanje države prihvaćeno ono koje je samo Engels tematizirao (to je vidljivo iz analize »Porijekla porodice, privatnog vlasništva i države«, »Antidühring« itd.); 2) suvremene teorijske rasprave o državi među marksistima, koje traju zadnjih petnaestak godina i u kojima je Engelsovo shvaćanje države podvrgnuto oštroj kritici. L. Colletti zamjera Engelsu da nije uspio proniknuti u karakter građanske države, pa je za kapitalizam karakterističan proces apstrakcije države podmetnuo za čitavu povijest (umjesto samo za građansku državu), te je, ne vezavši državu za ekonomsku osnovu, ostao na volunтарыstičkoj koncepciji koja je vidljiva u tezi da je država instrument vladajuće klase (što znači bilo koje klase, pa je prema tome klasno neutralna). G. Schäffer dodaje prigovor da Engelsovo shvaćanje države kao izraza klasnih interesa (tj. vladavine) nije ekonomski izvedeno nego je marksističko-sociologijsko. Posljedica je po Schäfferu da Engels ne može pokazati osobine pojedinih tipova države. Ti prigovori još više vrijeđe za Lenjinovo shvaćanje države. Drugi autori (Alvater,

Reichelt, Hirsch i dr.) smatraju da konzekvence države treba izvesti iz Marxovih polit-ekonomskih spisa. Premda je koncepcija na prvi pogled izgleda primjerenom, problem je u tome što sam Marx rabi pojam »država« transe-pohalno (za feudalnu, azijsku, modernu državu). Ako se pak pojam države pokuša izvesti iz materijalističkog shvaćanja povijesti, tada je problem u slijedećem: Marx pretpostavlja da se povijest zbiva kao proces koji se po-vinuje imanentnim, općim zakonima, tj. da je bit povijesti materijalni proces proizvodnje odnosno, oštrije postavljeno, proces povijesti se zapravo zbiva kao proces razvoja proizvodnih snaga. Za kapitalizam je to jasno, ali što je s predgrađanskim oblicima proizvodnje, što nosi njihov razvoj? Prpić nastoji pokazati da materijalističko shvaćanje povijesti kao jedinstvena teo-rija ne postoji. Ono vrijedi samo za onaj tip prikaza gdje iz društvenih od-nosa slijedi razvoj proizvodnih snaga — a to je slučaj jedino u građanskoj epohi. Primjena takvog tipa analize na predgrađanske oblike znači podme-tanje logike sadašnjeg pod ono prošlo. Marx u takvim prilikama historizira jer nema jedinstvenu metodu za različite epohe.

Ljubomir Tadić održao je referat pod naslovom »Marxova i marksistič-ka teorija države i njihova današnja saznanja vrednost«. Iznijet ćemo u natuknicama njegove teze koje je podijelio u četiri cjeline: 1) Pojam i pos-tanak države (država je *moderna* forma vlasti čovjeka nad čovjekom; apso-lutizam je prvi oblik državnosti; država po definiciji ima suverenu vlast, a u svom čistom obliku ona teži despotstvu; ideja tzv. pravne države pos-taje moguća tek kada ideja narodne suverenosti — demokracije — potisne praksu suverenosti apsolutističke monarhije); 2) Funkcija i uloga države u građanskom društvu (ona obavlja integrativnu funkciju, kao regulator svih društvenih a ne samo klasnih sukoba; premda se državni poredak po-kazuje kao poredak privatnog vlasništva, država se pojavljuje kao općost i svejedno je što je ta općost »iluzorna« odnosno »imaginarna«; Marx kri-tizira modernu državu pomoću ideje *zajednice*; opravdana je analogija iz-među *novca* kao »opće robe« i *države* kao izraza »općih interesa«, tj. ana-logija između »forme« robe i »forme« prava i države); 3) Država kao ideo-logija (država kao ideološka moć nije po Marxu samo svjesna obmana, ne-go »nužan« ili »realan« privid koji je — i kao privid — proizvod historije, a iskazuje se ne samo u vanjskim obilježjima države već i u institucijama koje doprinose integraciji društva i legitimaciji državne vlasti; zato se pro-blem države kod Marxa može razmatrati u okviru dijalektike pojave, suš-tine i privida, koja i danas ima nesumnjivu spoznajnu vrijednost, posebice kad se razmotre »marksističko-lenjinističke« teorije države u kojima se za-boravlja da je buržoaska država *posredovana* strukturom građanskog druš-tva i njegovih proturječnosti i da je, kao takva, i sama proturječna tvorevina u kojoj se ukrštaju privatna sloboda i javna prinuda; te da nije, prema tome, neposredna agentura monopolskog kapitala; »marksističko-lenjinistič-ka« teorija postaje tako operativna ideologija koja zaboravlja da je bur-žoazija kao vladajuća klasa zainteresirana da njena država ne izgleda sa-mo njena nego da bude reprezentant čitavoga društva uključujući i podvlaš-ćene klase; s time je povezan i problem dugoročne legitimnosti državne vlasti u građanskom društvu koja postaje legitimnija kada se državna suverenost,

čije je porijeklo apsolutističko, preobrati u narodnu suverenost, tj. demokraciju s općim pravom glasa i izborima); 4) Neki aktualni problemi suvremene marksističke teorije države (Marxova »konkretna država« koju želi revandicirati jest *demokracija* koja vraća supstancijalno jedinstvo naroda i države, sadržaja i forme, upravljača i onih kojima se upravlja; državu kao surogat zajednice i njezin privid treba da zamijeni demokratska zajednica na novoj bazi »slobodne asocijacije proizvođača«; revolucionarna diktatura proleterijata, o kojoj je Marx govorio, može se zamisliti samo kao politička hegemonija radničke klase u tzv. prijelaznom periodu, ali samo na demokratskim pretpostavkama slobode, jednakosti i bratstva; u svakom drugom slučaju ona mora postati diktatura po buržoaskom uzoru s hegemonijom jedne oligarhije, pri čemu se gubi čak i onaj privid općosti koji posjeduje država u buržoaskoj demokratskoj republici; taj se privid gubi i zato što u toj »socijalističkoj državi« iščezava pravni subjektivitet kao pretpostavka takve općosti, pa se svaka teorija tzv. socijalističke države mora zasnivati na pseudomarksističkoj, antidijalektičkoj kritici prava; noviji teorijski pokušaji zasnivanja marksističke teorije države nastoje pokazati državu kao jednu od nužnih formi — uz novac, robu, najamni rad, kapital itd. — reprodukcije kapitalističkog načina proizvodnje; da bi se država izvela iz forme robe treba ići preko forme prava i pokazati nužnost državne vlasti zasnovane na pravnim garancijama; produkcija i reprodukcija u građanskom društvu stvaraju državu kao *status vivendi* za sve suprotne interese — novac kao »opća roba« koja jamči robnu cirkulaciju nadopunjava se državom kao »općim interesom« svih »buržoaskih individua« i »noćnim čuvarom« društva slobodne konkurencije regulirane privatnim i javnim pravom).

Rasprava je započela oko diktature proletarijata, mogućnosti utemeljenja te kategorije u Marxu, odnosa diktature klase i diktature partije i slično. Z. Puhovski je problem vidio u tome da se Marxa spasi za demokratsku teoriju. To se, po njemu, može samo protiv Marxa. Pitanje je koji je pojam demokracije u igri. U pažljivoj analizi pokazuje se da se demokracija pojavljuje pozitivno samo do nekog nivoa (liberalno—demokratskog). Onaj tko zastupa klasu ne može zastupati narod (demos). Diktatura proleterijata je u ime proleterijata i time prolazi ili pada Marxova pozicija. Potrebno je, smatra Puhovski, pokazati teškoće u toj poziciji: Marx naime sve prelaze zasniva u razvoju proizvodnih snaga, a ovaj (diktatura proletarijata) je jedini politički.

L. Sekelj prigovorio je autoru referata da želi preko Marxa legitimirati vlastiti politički program. S. Stojanović je upozorio da diktatura proletarijata ima različita značenja u raznim fazama marksizma (kod Marxa, Engelsa, Lenjina ili Staljina). Problem je u načinu na koji je klasična marksistička teorija izgrađena; ona, naime, nije u sebi sadržavala mjere protiv vlastite ideologizacije. U raspravi je još bilo riječi o problematičnosti svođenja socijalističke revolucije na političku — dakle na borbu za vlast a ne klasnu borbu (M. Životić), o porijeklu diktature proletarijata u rimskom pravu (ograničeno razdoblje kad zakoni ne važe — K. Čavoški), o upitnosti teze da moderna država počinje s apsolutnom monarhijom (D. Mićunović),

o odnosu države (koja je instrument ali je i autonomna) i demokracije (koja je dio države ali i pokret protiv države — V. Vasović), o ukidanju robne proizvodnje, demokratskoj koncepciji države povezanoj s planskom proizvodnjom i tako dalje.

Izlaganje Nenada Zakoška »Marxovo određenje privatnog vlasništva i države u spisima između 1844. i 1846.« pokušaj je prikaza promjene Marxova metodičkog polazišta u njegovoj kritičkoj raspravi s Hegelovom filozofijom, nakon upoznavanja s pozicijama klasične političke ekonomije. To se posebno odnosi na metodički obrat u shvaćanju privatnog vlasništva, s čime se mijenja i utemeljenje drugih središnjih Marxovih pojmova: postvarenje odnosno fetiški karakter robe, odnos vlasnika kapitala i vlasnika radne snage, otuđenje rada, pojam povijesti i pojam moderne države.

U referatu Lasla Sekelja, »Direktna demokratija kao pozitivna utopija«, suprotstavljene su direktna i indirektna demokratija. Zagovaratelji prve bili su anarhisti koji neposrednim razaranjem građanskog društva i države žele ukinuti rascijep među njima. Oni kritiziraju Marxa i marksizam u kojem vide zahtjev za političkom revolucijom koja će neposredno obaviti promjene samo na nivou nosilaca vlasti, ali neće ukinuti vladavinske odnose. U Marxovu opusu postoji imanentna proturječnost operacionalizacije komunizma, smatra Sekelj, koja je marksizam recipirao u korist države. To je dovelo do toga da marksizam II i III internacionale napusti koncept demokracije kao direktne demokracije i da rascijep države i društva ukine na terorističko-totalitarni ili liberalno-demokratski način u korist države. Rascijep između države i društva, zaključuje Sekelj, samo se ideološki do sada pokušavalo ukinuti u korist društva; u stvarnosti je to značilo samo ostvarenje totalne, sveobuhvatne države.

U raspravi se krenulo od pitanja da li je politički pluralizam neophodan uvjet reprezentativne demokracije; a što je onda s jednopartijskim sistemima? Problematizirane su antropološke pretpostavke direktne demokracije, jer nisu svi ljudi zainteresirani za politiku — treba, naime, početi od ljudi kakvi stvarno jesu, a ne kakvi bi morali biti. Govorilo se i o tome je li Kautsky staljinista i tražilo se od referenta da izvede pojam društva kod Kautskog. S. Drakulić je ustvrdio da država ne organizira nego dezorganizira društvo, sve većom marginalizacijom socijalnih grupa i suprotstavio se ideji participacije kao »popravljanju« reprezentativne demokracije u pravcu direktne. M. Životić upozorio je na manjkavosti postojećih reprezentativnih demokracija (profesionalizacija politike, dvopartijski sistemi bez suštinskih razlika u partijskim programima itd.) i izrazio mišljenje da bi neposredna demokracija trebala biti takva da se društvene grupe ne organiziraju stalno na isti način (tj. kao političke partije). Ž. Puhovski je prigovorio referentu radi nedovoljno preciznog i nekritičnog pregleda literature, nedefiniranih i neizvedenih pojmova demokracije i direktne demokracije kao i drugih osnovnih pojmova. D. Mićunović se založio da se bude milostiviji prema referentu i nastavio da se, sudeći već po naslovu (»pozitivna utopija«, dakle pozitivno kao nešto što postoji, a utopija kao nešto što ne postoji), od referata nisu mogli ni očekivati bolji rezultati.

Milan Kangrga u referatu »Samodjelatnost ili diktatura proletarijata« razmatra pojam samodjelatnosti (kao sinonim za moderan pojam prakse) u vezi s raspravom o pojmu diktature proletarijata na X kongresu ruske komunističke partije, s tezom da »tu pada presudna odluka za bitni koncept *socijalističke* revolucije ovog stoljeća, s obzirom da se Marxovo shvaćanje diktature kao revolucionarne samodjelnosti proletarijata (masa) na tom Kongresu deklarira kao (tj. pretvara u) diktaturu *partije*, odnosno njenog (najužeg, forumskog) *rukovodstva*«. Ključni stavovi u vezi s tim tiču se pojmova: 1) proizvođača; 2) proletarijata; 3) diktature i 4) samodjelatnosti. »Radnička opozicija« u Rusiji ima uza se (povijesno pravo« svojim stavovima o demokratizaciji partijskog rada i društvenog života uopće. Radnička opozicija je točno i pravovremeno ukazala na jedinog pravog i najvećeg neprijatelja proletarijata i radničke klase u revoluciji — *birokraciju* (i to prije svega upravo partijsku birokraciju koja stvara birokratski *system*). Samodjelatnost ili diktatura proletarijata može se dvojako shvatiti: 1) u Marxovom smislu gdje ovo »ili« znači poistovećivanje i 2) u birokratskom smislu isključivanja. To, međutim, nije taktičko nego bitno strategijsko (epohalno) pitanje i ostaje i dalje jedno od presudnih otvorenih pitanja socijalističke revolucije, zaključuje Kangrga.

Početak rasprave bio je posvećen detaljnijem razmatranju stanja i odnosa u ruskoj komunističkoj partiji prije i poslije X kongresa. N. Popov je upozorio na događaje koji su bitno utjecali na diskusiju na X kongresu — svi sudionici u diskusiji sudjelovali su u likvidaciji Saveza socijalističkih stranaka i svi su bili za gušenje kronštatske pobune. Svi su bili za jednostranački sustav, te se spor na Kongresu zbivao unutar jedinstvene vizije. S obzirom na to, Popov smatra, da je problematična veza između moderne ideje prakse i ove diskusije kao dokaza te ideje. D. Mićunovića je zanimala promjena pozicije Lenjina i Trockog u odnosu na diktaturu proletarijata. Oni znaju da je Šljapnikov u pravu, ali dolazi do promjene u njihovom mišljenju o diktaturi proletarijata između 1917. kad nisu na vlasti i 1921. godine kad su vlast. Mićunović misli da nosioci prevrata, u situaciji kad se čini prevrat i »skraćivanje historije«, vjeruju da su izvršioi historijskog uma i da vode državu koja pravi historijski rez. U skladu s time na djelu je i posebna filozofija historije: dok je Marxova analiza Pariške komune bila fleksibilna, Lenjin je već smatrao da joj je nedostajala partija, avangarda, a Staljin joj kasnije zamjera da su joj nedostajali kadrovi.

Žarko Puhovski istakao je dva nivoa problema: prvi je filozofski — Kangrga prešutno prelazi sa samodjelatnosti (prakse) na samoorganizaciju, s individualnog na kolektivni subjekt, a ne objašnjava kako je taj prijelaz moguć. Drugi je problem u tome što je u referatu za uporište uzet materijal sa X kongresa, koji nema dovoljan teorijski doseg a u praktičnom je smislu irelevantan jer je sve već ranije odlučeno. Nema smisla skandalizirati se oko toga što Lenjin pogrešno citira »Kapital«, jer se radi o političkom sporu gdje Lenjin i Šljapnikov rade jedan drugome o glavi. Problem je identificiranje ili razlikovanje samodjelatnosti i diktature proletarijata, a to se samo s Lukascem može ozbiljno utemeljiti. Autori, na koje se u referatu poziva, povijesno su drugorazredni a teorijski trećerazredni.

Teza o birokraciji kao glavnom neprijatelju također je po Puhovskom problematična. Birokracija je neutemeljiv pojam za socijalnu materijalističku analizu (u kojoj su temeljni pojmovi proizvodnja, klasna dioba i sl.), tj. ne može egzistirati par birokracija — radnička klasa. Kongrgino shvaćanje birokracije posljedica je njegovog izjednačavanja samodjelatnosti i samorganiziranja pri čemu nema subjekta.

S. Stojanović je smatrao da se u ime pojma samodjelatnosti može početi s X kongresom, ali se tu ne može stati. Postavio je pitanje: tko ima pravo da proletarijatu kaže na kakav oblik samodjelatnosti ima pravo (tj. samo na sovjete). Što se tiče problema koje je postavio Ž. Puhovski, Stojanović ne vidi problem prelaska iz samodjelatnosti u samoorganizaciju. Postoji jedino problem prelaska s individualnog na kolektivni subjekt, ali to je opći problem. Ako se čitava problematika proširi, dolazimo do koncepcije historije u boljševičkoj revoluciji. Boljševizam je donio dvije kategorije revizije marksizma: permanentnu revoluciju i najslabiju kariku. Te dvije kategorije otvaraju put boljševicima da u (kakvoj — takvoj) marksističkoj perspektivi iza februara (građanske revolucije) brzo pređu na ostvarivanje socijalističke. Pored toga, pitanje je zašto bi najslabija karika u kapitalizmu trebala biti najača u socijalizmu?

M. Životić ponudio je objašnjenje zbog čega se sve desilo kako se desilo. Lenjin je bio jedan od najiskrenijih revolucionara, međutim kod njega je Marx drugačije prisutan nego u zapadnoj Evropi, a postojali su u Rusiji i drugi utjecaji prema kojima malo ljudi mora izvesti revoluciju i držati vlast. Suština je boljševizma u centralnoj vlasti bez kontrole te vlasti. Gajo Sekulić je pitao, da li bi ozdravljenje pojma samodjelatnosti od zagađenja moglo ići iz Fichtea? Kangrga se s time složio naglasivši da je u Fichteu najbolje izražen revolucionarni duh građanstva. Kod Fichtea je samodjelatnost = samosvijest = sloboda. To je identitet subjekt — objekta. Citirajući Marcusea koji kaže da čovjek nema povijest nego *jest* povijest, Kangrga nastoji pokazati da je to podizanje djelatnosti na samodjelatnost, svijesti na samosvijest. Samodjelatnost je povijesno događanje ljudskog bića, ali to je moguće samo generički te se dešava prijelaz sa »ja« na »mi«. Tu otpada, zaključuje Kangrga, prigovor Ž. Puhovskog o subjektu.

Lj. Tadić se osvrnuo na neke elemente iz ruske revolucije: princip jednonačalija (kojeg Lenjin prihvaća u socijalizmu, iako ga je kritizirao u kapitalizmu), spregu tehnokracije i birokracije, partiju kao kvazireligioznu sektu, redukciju proleterске partije na CK, ovoga na politbiro a politbiroa na Vođu. Mnoge od tih stvari proizašle su iz principa ilegalne organizacije koja se ne može promijeniti ni na vlasti. Tu su redukcija i nedemokratskost dovedene do kraja. Bitno je da se ovdje radi o brutalnoj obnovi Machiuvellijevog »regione di stato«, a ne o samodjelatnosti. I dalje ostaje vladavina čovjeka nad čovjekom i klasna vladavina.

Na kraju je S. Drakulić pledirao da se, kad je ruska situacija u pitanju, malo više obzira posveti fakticitetu — npr. anarhisti i lijevi eseri bili su protiv brest-litovskog mira i za partizanski rat, ali to je odbijeno jer se takav rat ne može partijski kontrolirati. Treba uzeti u obzir veličinu i specifičnost Rusije: sve što je bitno dešava se u Moskvi i Petersburgu, tu

je i vojna industrija koju drži Lenjin i zbog toga pobjeđuje sve ostale. Te fakte treba više uzimati u obzir a ne tko je što rekao, smatra Drakulić, jer se ruska revolucija odlučila na frontu.

Kosta Čavoški imao je referat pod naslovom »Vlast i država u teoriji i praksi realpolitike«. Osnovne teze referata: u teoriji i praksi tzv. realpolitike susrećemo osobeno shvaćanje države i vlasti koje pretpostavlja potpuni raskid između etike i politike. Bitno obilježje realpolitičkog promišljanja ogleđa se u poimanju države kao ogoljele vlasti, kao monopola fizičke sile. Kada se tako pojmi priroda države, onda se ni jedan njen atribut ne smatra bitnim osim njene praktične djelotvornosti odnosno efikasnosti u tekućim političkim poslovima. Takav je pristup državi po pravilu amoralan, odnosno moralno neutralan i kao takav isključuje razmatranje bilo kakvih viših ciljeva i vrijednosti kao što su npr. čovječnost ili pravda. Jedino moguće vrednovanje u okviru prakse i teorije realpolitike jest procijenjivanje vladavine kao takve, odnosno primjerenosti i podesnosti upotrebljenih sredstava.

Rodonačelnik ovakvog realpolitičkog promišljanja vlasti i države je Machiavelli. On je analizirao iskustvo »moderne države«, koja i danas predstavlja nezaobilaznu činjeicu i to je činio tako što je moralno neutralnu fizičku silu postavio u središte svoje politike misli i takvu silu učinio bitnim elementom države, gotovo njenim konstitutivnim elementom. U nastavku referata slijedilo je korektno izlaganje osnovnih crta Machiavellijevog shvaćanja vlasti, politike, države itd. Sažeto izložen Machiavellijev nauk politike kao djelatnog umijeća, odnosno načelo koje su kasnije preuzeli predstavnici tzv. revolucionarnog makijavelizma, mogao bi se svesti ne samo na izreku da cilj opravdava sredstvo nego na još određeniju tvrdnju da iz zla može nastati dobar rezultat ako se zlo dobro upotrijebi. Machiavelli zapravo kaže da su okrutna djela dobro upotrijebljena ako se obave odjednom, a potom se ne nastavljaju već se preobraćaju u stvari što je moguće korisnije za podanike. To je po Čavoškom upravo ono što čine svi revolucionari koji ne prezaju od upotrebe i najsurovijih sredstava jer pri tom vjeruju da »politika sile, terora i zločina nema samo pogubno i rušilačko već i blagotvorno i stvaralačko dejstvo, tj. da dobro može nastati iz zla«.

Kao tipičan predstavnik takvog revolucionarnog makijavelizma može se uzeti Lenjin. I on je, u duhu materijalističkog realno-političkog poimanja države, shvaćao državu kao ogoljelu vlast, kao nadmoćnu silu koja može satri sve protivnike. Neposredno prije ustanka Lenjin kaže: »Ako danas uzmemo vlast, mi je ne uzimamo protiv sovjeta nego za njih. Zadatak ustanka je osvajanje vlasti; njegov politički cilj razjasniće se posle osvajanja.« Na osnovi toga K. Čavoški zaključuje da se Lenjin prvenstveno bavio tehnikom osvajanja i ovjekovječenja jednom osvojenog monopola vlasti, dok su ciljevi u ime kojih se to čini za njega bili samo izvedeno pitanje iz onog osnovnog — pitanja vlasti u državi. Baš kao i Machiavelli i Lenjin je smatrao da ne treba prethodno ispitivati moralnu ispravnost pojedinih sredstava, već da jedino treba procijenjivati njihovu efikasnost. Lenjinovo stajalište, kaže Čavoški, »počiva na pretpostavci da će između efikasnih metoda i krajnjih humanih ciljeva uvek postojati suglasnost, što se praktično

svodi na naivnu veru da će ono što je politički delotvorno uvek biti opravdano i humano«. Takva su djelotvorna sredstva, koja su primijenjivana u ime humanih ciljeva kao što su ukidanje klasne nejednakosti i oslobođenje ljudskog roda, »obuhvatala teror, uzimanje talaca, egzemplarna suđenja, desetkovanje, streljanje na licu mesta, ubijanje maloletnih članova carske porodice, progonstvo i slične metode borbe«. Sličnost između Machiavellija i Lenjina autor referata nalazi u mnogim točkama — npr. potreba da novi državni upravljači raspolažu političkom vještinom upotrebe sredstava državne prinude radi postizanja vlastitih ciljeva; shvaćanje o bitnoj istovetnosti političke i ratne vještine; surovost, bezobzirnost i radikalnost kojima novi vladari moraju provesti reorganizaciju države itd. Streljanje čitave carske porodice isto je tako u duhu Machiavellijevog naputka da vladar kada osvoji vlast mora iskorišteniti lozu prethodnog vladara. Lenjinova tvrdnja da su boljševici postupajući na taj način imali na umu prvenstveno interese proletarijata može izazvati nedoumicu pri pokušaju usporedbe Lenjina i onih vladara koji su se rukovodili »državnim razlogom«. U stvarnosti, međutim, zaključuje Čavoški, to je bio interes nove vlasti radi njenog očuvanja i učvršćenja. Tako Lenjin nimalo slučajno ne kaže: država — to smo mi.

Miladin Životić je u diskusiji koja je uslijedila upozorio na probleme koje postavlja suprotstavljanje Machiavellija i morala. Na taj se način lako klizi u moralizam. Čovjek djeluje u kontekstima i situacijama, a ne po u-naprijed postavljenim normama. Izmjena uvjeta nema respekta prema postojećem, ali želi realizirati čovjeka. Kod Lenjina makijavelizam nije vezan jedino za efektivnost: pitanje je koje je ciljeve on želio realizirati. On nije sve želio instrumentalizirati u smislu državnog razloga, već je smatrao da se mora tragati za takvim oblicima koji će biti humani.

Božidar Jakšić je smatrao da se o revolucionarnom makijavelizmu ne može govoriti bez posredovanja te da su potrebna finija razlikovanja. Primjeri koje je Čavoški iznio nisu baš najsretniji. Revolucionarni teror ne može se izjednačiti s državnim razlogom. Osim toga, potrebno je razlikovati crveni teror (gdje je žrtva pojedinac) i bijeli teror (gdje su žrtve tisuće ljudi). Što se tiče carske porodice, po čemu su oni iznimni ljudi, a toliki bezimni to nisu, pita se Jakšić. Lenjin je postupao i protiv dravnog razloga — kada je npr. dopustio iseljavanje u zapadne zemlje. U Rusiji nije postojao takav tip revolucionarnog makijavelizma. I u Jugoslaviji je poslije oslobođenja nova vlast postupala blago s velikim brojem neprijatelja, iako je imala plebiscitarnu podršku za oštrije postupke.

Žarko Puhovski vidi problem u tome da se u analizi Machiavelliju daje centralno mjesto a na Lenjina prebacuje sva krivica. Kritiku treba (teorijski) usmjeriti na Machiavellija i tome treba pristupiti kontekstualno: politika je instrumentalna i njeno je pitanje kako utemeljiti zajednicu. Treba odustati od dobra i zla kao mjerila. Tu se, naime, prvi put javlja *citoyen*, tj. čovjek bez savjesti. Moderna je situacija drugačija. Možda već poslije Cromwela, a svakako od Robespierrea politika je nemoguća bez ideologije. Tako komunist ne može biti makijavelista jer ima dogmu u glavi. (Lenjin je imao efikasnije načine u pojedinim situacijama, a to važi čak i za Sta-

ljina.) Kod Machiavellija se ne radi o tome da cilj *opravdava* sredstvo (jer to implicira pravdanje, tj. pravdu kao moralnu kategoriju), nego cilj *instrumentalizira* sredstvo. Ali to se više ne može primijenjivati na modernu ideologiziranu politiku.

Laslo Sekelj je rekao da su prigovori B. Jakšića i Ž. Puhovskog točni na metodičkoj ali ne i na činjeničnoj razini. Njegova izjava da je Lenjin zastupao stajalište: »Streljati, streljati i samo streljati!« izazvala je graju u dvorani (na što mu je D. Mićunović dobio: »Ne, Laslo. Učiti, učiti i samo učiti!«).

Ljubomir Tadić smatra da se radi o bitnom rascijepu etike i politike u modernom dobu. Nastaje apstraktni čovjek i pojavljuje se novi (eminentno moderni) fenomen — revolucija. Ne radi se tu samo o individualnim ili kolektivnim odlukama (npr. CK), već je revolucija nešto objektivno. Ona, osim toga, ima moralno opravdanje — to je odmazda nad eksproprijatorima i to je njena legitimacija. Revolucija je (po Marxu) uklanjanje represivnih ustanova, uništavanje institucija a ne ljudi. Teza o višku represije govori o uništavanju ljudi i vrijedi samo u slučaju samoobrane, a ne opravdava preventivni revolucionarni teror.

Dragoljub Mićunović je primijetio da bi naslov referata trebao biti »Tehnika vlasti«. Interpretacija Machiavellija data u referatu implicira kao da je vršenje vlasti za Machiavellija bilo samo sebi svrhom. Postoji međutim historijski kontekst — ujedinjenje Italije. Nadalje, Machiavelli ne piše samo priručnik za vlast nego i opis tada postojećih tipova vlasti: to dakle nije pitanje savjesti. Kod Lenjina, međutim, postoji eshatološki stav — izgraditi socijalizam. To su posve različite stvari, iako tehnika može biti ista. Svetozar Stojanović smatrao je da, nije dobro uzeti jednu fazu boljševizma kao primjer makijavelizma. Boljševizam je bio kompleksniji i njegov su se pripadnici mučili s ovakvim pitanjima. Problem je općiji: revolucionarno nasilje uopće tj. dilema, da li da se upadne u nasilje ili da se bude moralista.

»Država u jugoslavenskoj teoriji i praksi« naslov je referata što ga je održao Veljko Cvjetičanin. Kratka rekapitulacija stavova klasika marksizma o problematici države poslužila je kao metodološko-teorijski okvir izlaganja problema države kod nas. Nakon toga Cvjetičanin je izložio bitne elemente pređenih etapa u posljednja četiri desetljeća praktičnih i teorijskih promjena u našoj državnosti. Na razvoj države u jugoslavenskoj teoriji i praksi djelovali su u svim razdobljima: 1) spontanitet masa (odnosno društvenih grupa), te organizacija, prvenstveno KPJ odnosno SKJ; 2) gotovo kroz sva razdoblja možemo pratiti djelovanje revolucije odozdo, tj. iz društvene baze (kao izraz djelovanja spontaniteta) i revolucije odozgo, tj. revolucionarne zaokrete kao izraz principa organizacije odnosno partije; 3) postojala je elementarna strateška koncepcija uloge i funkcije države, iako je ona bila prikrivena taktičkim potezima koji su kod stanovništva dobivali veći publicitet. U razdoblju NOR-a prisutna su još dva elementa koji utječu na fizionomiju nove države: građanski rat i fašistoidne marionetske vlade u gotovo svim našim nacionalnim sredinama. Nakon rata država sve više jača. Razdoblje do 1949. godine pokazuje probleme etatizma

koji se iz sredstava svi više pretvara u cilj. Osobito su jačale privredno-organizacijska i prosvjetiteljsko-odgojna uloga države.

Nakon 1950. godine postaje aktualna parola o odumiranju države. U nastavku Cvjetičanin pokazuje razvoj ovih shvaćanja preko Programa SKJ, radova »zagrebačke filozofske škole« do ustavnih amandmana i Ustava iz 1974. godine. Današnja situacija pokazuje velike probleme »modela '74« — neposredno samoupravljanje je u zastoju, nacionalna ravnopravnost bilježi značajna odstupanja od projekta, jača policentrični etatizam kao zamjena za centralistički. Danas država ne djeluje u skladu sa strategijskim opredjeljenjima »modela '74«. Ponaša se kao osamostaljena politička sila i to kroz svoju pretjeranu normativnu djelatnost, kroz profesionalni upravljački sloj čija je moć vrlo velika, kroz državni i paradržavni intervencionizam. Proklamirano odumiranje države, smatra Cvjetičanin, može biti jedino samodjelatnost radničke klase. U zaključku referata napominje se kako su osnovne teze marksističke teorije o odumiranju države još uvijek operativne. Međutim, danas je odumiranje države u praksi na najnižoj točki realizacije, a to se poklopilo s društvenom krizom.

Diskusija se kretala oko mnoštva problema, tako da ćemo spomenuti samo neke. Jedno je od pitanja bilo: kako se teorijski mogu objasniti (u kontekstu normativno postavljenog društvenog vlasništva u Ustavu i ZUR-u) najnovije mjere Skupštine SFRJ prema kojima je moguće zaplijeniti u inozemstvu imovinu jugoslavenskih radnih organizacija da bi se naplatio *državni dug*? Kakav je odnos državnog i društvenog vlasništva? (Odgovor koji se čuo bio je da je društveno vlasništvo u Jugoslaviji pod prinudnom upravom.) Postavilo se i pitanje (S. Stojanović) da li je moguće analizirati poslijeratni razvoj Jugoslavije uz pomoć klasičnih marksističkih **kategorija o odumiranju države**. Koliko su dakle marksističke kategorije i jezik relevantni za objašnjenje krize, a koliko služe samo kao izraz određenog političkog programa. Osim toga, izgleda da ostvarenje nove reforme danas ovisi isključivo o benevolentnosti i ljudskim kvalitetama političke elite, a ne postoji nikakva vanjska prinuda (u smislu u kojem ona, kao ekonomska prinuda postoji u odnosu na partikularne interese OOUR-a). U diskusiji su izrečene i nedoumice oko mogućnosti samoupravljanja samo s jednom političkom partijom, bez institucionaliziranog političkog pluralizma (L. Sekelj). V. Cvjetičanin smatrao je (odgovarajući na neka pitanja) da je potrebno prevrednovanje marksističkog teorijskog jezika uz nastojanje da se ne miješa znanstvena i politička terminologija jer to zamagljuje bit problema. Što se tiče višepartijskog sistema, Cvjetičanin se slaže s Kardeljom da on kod nas nije moguć. Kardelj je samo skicirao sistem koji ne bi trebao biti ni jednopartijski niti višepartijski.

Metodološke opaske dao je Ivan Prpić. Prolazeći od teza iz svog referata — da Marx implicira različite metode i kategorije za razne epohe i uvjete te da se pri analizi konkretnog društva treba minucioznim empirijskim uvidom uzeti u obzir mnoštvo činilaca, sve do karakternih osobina vođa — Prpić je, kao ključan, postavio problem načina ispumpavanja viška vrijednosti u socijalizmu i s time u vezi pitanje da li taj način sadrži u sebi i razvoj proizvodnih snaga. Prpić se, nadalje, založio da se u analizi našega

društva rabe kategorije samorazumijevanja društva — a to znači i dnevno-političke kategorije. Analizom bi se moglo pokazati da država kod nas odumire (decentralizacija, prestanak niza klasičnih funkcija države, prestanak općih političkih prava itd.), a jača moć mimo države, jer se politička vlast konstituira mimo države. To je bitno, depolitizacija (odumiranje države), pa se klasičan tip analize države više ne može primijenjivati, već ju je potrebno analizirati putem konstitucije moći. Svetozar Stojanović se također založio za novi kategorijalni aparat. Marxova naučna paradigma relevantna je za socijalni realitet s ekonomskom dominacijom, a nama su potrebne kategorije za društvo s političkom dominacijom. Tu su, dakle, osim marksističkih potrebne i liberalne kategorije, pa prema tome, smatra Stojanović da dobar marksista mora danas radikalno i samokritički revidirati klasične marksističke kategorije.

Slobodan Drakulić je krenuo od teze da nijedna socijalistička revolucija nije bila emancipatorska, već su to sve bili »vojno-pedagoški« projekti, pa prema tome nužno i centralistički, etastički itd. Ti su projekti vojni zbog toga što se radi o manjinskim grupama koje organiziraju vojne grupe za preuzimanje vlasti, a pedagoški jer te grupe nemaju povjerenja u narod (budući da su manjinske), pa »prosvjećuju« narod i čekaju s demokracijom. Država u tom slučaju mora jačati jer nova klasa mora širiti osnovu svoje vlasti. Što se tiče Jugoslavije, zaključuje Drakulić, tu ne odumire država nego društvo, a država sve više prodire u privatni život pojedinca, etatizira ga.

Ljubomir Tadić upozorio je da se u analizi jugoslavenske situacije ne smije ispustiti iz vida odnos SK i države. On se ne slaže s Kardeljevom tezom da politički sistem u Jugoslaviji nije ni jedno niti višepartijski: kod nas postoji višepartijski sistem (6 + 2 partije) u skladu s kominternovskim modelom nacionalnih partija. Citiravši A. Rugea koji kaže da kad se povežu nacija i socijalizam jedno strada, a socijalizam svakako, Lj. Tadić zaključuje tezom da su kod nas i dalje prisutne represivne funkcije države, iako nisu više koncentrirane na jednom mjestu.

Stavljajući socijalizam u kontekst razvoja proizvodnih snaga, Ž. Puhovski je postavio tezu da se u analizi socijalizma mora odustati od materijalizma, jer je razvoj proizvodnih snaga uvijek bio »na repu« interesa socijalizma, pa iz toga proizlazi da socijalizam nije moguć bez države kao nosivog momenta. Bit socijalizma je staljinizam, a to nije Marxova pozicija budući da on nije govorio o socijalizmu. Socijalizam čini nasilje nad proizvodnim snagama, pa mu je jedino uporište (državni i partijski) aparat. Temeljni je odnos ovdje reprodukcija viška moći a ne viška vrijednosti, tako u socijalizmu nema proletarijata, nego postoje lumpenproletariat i lumpenburžoazija. Osvrćući se na diskusiju o zaduženosti Jugoslavije Puhovski je postavio pitanje: »Što nam daje pravo da o Jugoslaviji govorimo kao o općem pojmu?« Ona je po njegovom mišljenju kao opći pojam utemeljena u stranim povjericima koji svoje traže natrag od Jugoslavije a ne od pojedinih republika i sl.

Posljednjeg dana skupa održan je okrugli stol na temu »Studentski pokreti u Jugoslaviji (1963—1974)«, gdje je kao predložak za diskusiju po-

služio referat Nebojše Popova pod istim naslovom. Pored teorijskog (filozofskog i sociološkog) situiranja pokreta upće, Popov je pružio i historijsku i sociološku analizu studentskih pokreta kod nas s posebnim naglaskom, što je bilo i za očekivati, na lipanjske događaje iz 1968. godine. On, između ostalog, analizira način na koji se studentski pokret iz 1968. godine tretira u oficijalnoj historiji, kako ga shvaćaju razni njegovi protivnici (npr. pokret »hrvatskih sveučilištaraca«) itd. Takvo razmatranje pokreta služi kao zavjesa za skrivanje krize našega društva šezdesetih godina, pa Popov na osnovi istraživanja želi dokazati da kriza iz šezdesetih nije razriješena nego samo odložena, da bi se kasnije ispoljila na drugačiji način.

Frane Adam je u diskusiji nastojao pokazati da je novoljevičarski usmjeren studentski pokret bio samo faza sazrijevanja, a da se pokret, osim toga, zalagao između ostaloga i za vrijednosti kao što su čista, jaka partija, direktna demokracija, protiv tržišta, protiv represivnog aparata države itd. Ž. Puhovski smatrao je da se studentski pokret treba analizirati na dvije razine: 1) metodičkoj — kako se nešto kao pokret konstituira i 2) što se s pokretom dešavalo u Jugoslaviji. Studentski pokret je unutar sebe kontradiktoran — on ide iz društva, ali je u socijalizmu po definiciji antidržavan (jer je društvo dio države). Pokret se završava ili dokidanjem ili prelaskom u organizaciju, partiju. Pored toga, studentski pokret ima dodatne probleme: studenti su specifična kategorija — oni su *citoyeni* a nisu *bourgeois* (tj. imaju načelna politička prava, ali ne proizvode svoj život; u pričuvi su). U Jugoslaviji se desio šok: pojavio se nepozvani društveni subjekt bez organizacije. Na pojavu pokreta utjecala je i televizija sa (simpatično intoniranima) svakodnevnim izvještajima o studentskim demonstracijama u svijetu. To je bilo vrijeme kad je Jugoslavija najmanje zaostajala za svijetom (samo mjesec dana), doba materijalnog progresa i euforije političkih sloboda. Studentski pokret izvukao je na ulice represivni aparat za koji su svi vjerovali da više ne postoji.

S. Drakulić je upozorio na sociološko-ekonomski kontekst pokreta: privredna reforma, nezaposlenost, odlazak na rad u inozemstvo; korupcija, birokracija, egelitaristički duh itd. Gajo Sekulić zalagao se za dublju analizu činjenice da nigdje nije došlo do produktivne suradnje studenata i radnika te za istraživanje odnosa novih socijalnih pokreta (ekologista, feministi) i klasičnog radničkog pokreta. Raspravu je zaključio N. Popov ponovivši svoju početnu tezu o povezanosti univerzalne i političke emancipacije, odnosno uvjetovanosti prve drugom. On se, po vlastitim riječima, nije želio baviti prognozama o mogućnostima pojave novih pokreta, nego je samo htio doprinijeti teorijskom razmatranju fenomena studentskih pokreta naznačenog perioda.

Kao čest folklor sličnih okupljanja i na ovom su skupu dvoranom kružile dvije peticije. Jednom se protestiralo protiv osude pripadnika organizacije »Mladi muslimani« u Sarajevu. Argumentacija se svodila na tvrdnju da je to ugrožavanje vjerskih sloboda u našem društvu. Druga je peticija (kojom se od Predsjedništva SR Slovenije zahtijeva da se obustavi postupak protiv dvojice suradnika ljubljanske »Tribune«, koji su povodom smrti L. I. Brežnjeva napravili anketu na ulicama Ljubljane i objavili je)

bila povodom noćnog sastanka na plaži, na kojem je grupa Ljubljana tražila da se peticija povuče opravdavajući to specifičnošću slovenske situacije (nisu, naime, još iskorištene sve mogućnosti da se normalnim putem obustavi krivični postupak) i mogućnošću da peticija više naškodi nego pripomogne samoj stvari. Duga i zamorna (na momente vrlo žučna) diskusija prijetila je da se izvrgne u natezanje oko suvereniteta nad peticijom. Na koncu se iskratilizirao argument da je neotuđivo građansko pravo svakoga da peticiju potpiše. Što se samog povoda sastanku tiče — povlačenja (već potpisane) peticije — diskusija je završila bez rezultata.

Što na kraju reći o samom skupu? Ne ulazeći u kvalitetu pojedinih referata (o čemu čitalac može steći dojam iz opsežnog prikaza), može se reći da je skup uspio. Nije toliko bitno jesu li sudionici uspjeli odgovoriti na ova ili ona pitanja. Važnije je što se vodila otvorena i demokratska diskusija (usprkos u većoj ili manjoj mjeri različitim mišljenjima o mnogim problemima), što je svakako pretpostavka za davanje »pravih« odgovora. Možda bi (s »cehovskog« sociološkog stajališta) trebalo spomenuti da je i u referatima i u diskusiji prevladavao filozofijski i politologijski »diskurs« i pristup problemima (na što je opravdano upozorio S. Drakulić), ali tome je vjerojatno uzrok izbor teme za skup, koja nije »najpogodnija« za sociološku analizu. U svakom slučaju, izgleda nedvojbeno da postoji potreba za takvim i sličnim skupovima, s time da bi svakako trebalo inzistirati na tome da skup (u organizacijskom smislu) ne ostane samo na stručnim društvima iz Hrvatske, već da po mogućnosti postane jugoslavenski. To bi vjerojatno proširilo krug sudionika i omogućilo da veći broj ljudi različitih teorijskih orijentacija razmijeni mišljenja i bolje se upozna (čemu i Komiza sa svojim ljepotama izuzetno pogoduje). Kad smo već kod toga, spomenimo na kraju (last but not least), još jednu dimenziju ovogodišnjeg skupa — izuzetna ljubaznost domaćina, svježa riba i dobro viško vino učinili su da turistički dio skupa uspije u punoj mjeri.

Nenad Fanuko